

ЛІТЕРАТУРА

1. Гарпушкин В. Е. Универсализм как парадигма философии: прошлое и перспектива. *Философия и общество*. № 2. с.89–98.
2. Рикёр П. Память, история, забвение / Пер. с франц. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 2004. 728 с.
3. Пролеев С. Негативна онтологія "пост-": пошук нового культурного універсализму. *Дб́жа / Докса*. 2010. Вип. 15. С. 193–203.
4. Суходуб Т. На захист філософії універсализму. *Дб́жа / Докса*. 2010. Вип. 15. С. 52–61.

Олена Юрчук

*доктор філологічних наук, професор,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

Оксана Чаплінська,

*кандидат філософських наук, доцент,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

ЗНАННЯ, ЩО ПРИМНОЖУЄ ПЕЧАЛЬ (ЗА РОМАНОМ Д. КІЗА "КВІТИ ДЛЯ ЕЛДЖЕРНОНА")

Світовий бестселер Деніела Кіза "Квіти для Елджернона" був нагороджений престижними літературними преміями. Зворушлива історія спочатку з'явилася у вигляді оповідання, згодом переросла в епістолярний роман, вона неодноразово екранізувалася (найуспішнішим став фільм "Чарлі" (1968), виконавець головної ролі Кліф Робертсон отримав "Оскар"), була адаптована у формат театрального, музичного й радіоспектаклю, «процитована» в окремих епізодах сучасних телепроектів. Письменник у романі моделює історію людини з обмеженими розумовими здібностями, шукаючи відповідь на питання "Чи може наука підвищити інтелектуальний рівень людини й забезпечити їй гідне спів-буття?".

32-річний Чарлі Гордон працює прибиральником у пекарні Доннера. Тричі на тиждень він відвідує школу для розумово відсталих, у нього погана пам'ять, дуже низький рівень IQ (68). Понад усе Чарлі хоче стати розумним, пояснюючи це так: "... тому що все життя я хотів бути розумним а не тупим і моя мати завжди казала щоб я старався та коли я навіть чогось навчався у школі міс Кінніан я швидко все забував" [1, с. 12]. Доктор Штраус і професор Немур гіпотетично припустили, що хірургічним шляхом можна поліпшити

властивості мозку. Після успіху експерименту з мишеням Елджерноном вони потребують людини: "...міс Кінніан сказала йому я найкращий учень у школі Бекмана для недорозвинених учнів і найбільше стараюся бо я справді хочу навчитися грамоти хочу навіть більше аніж люди тямовитіші ніж я" [1, с. 12]. Так Чарлі Гордон стає піддослідним, залишаючи позаду звичний життєустрій, де було спілкування з містером Доннером, друзями Джо Карпом і Френком Райлі, вчителькою міс Кінніан.

Д. Кіз використовує щоденникове мовлення головного героя для відтворення екзистенційного пограниччя між "темнотою розуму" (до операції Чарлі) і ясним світлом (після операції). Спочатку юнак по-дитячому щиро вірить, що як тільки він стане розумним, то його життя неодмінно покращиться. Однак згодом навіть бажана перша перемога над Елджерноном не подарує йому відчуття тріумфу, натомість вона допоможе зрозуміти, що мишеня для нього не суперник: "Я переміг Елджернона. (...) Либонь я став розумним якщо зміг перемогти такого розумного миша як Елджернон. Але чомусь я не почував себе розумнішим ніж був. (...) Елджернон приємний миш. М'який як бавовна. (...) Я думаю ми станемо друзями з Елджерноном" [1, с. 39].

З часом набуті розумові здібності сприяють усвідомленню і власної ролі в амбітному науковому проекті. Мишеня Елджернон, як і Чарлі, лише піддослідні, лабораторні екземпляри, за якими цікаво спостерігати, але аж ніяк не комунікувати заблизько. Участь у міжнародному симпозиумі стає кульмінацією цього "прозріння": «Мене описували як частину наукової презентації, і я сподівався, що мене виставлять як експонат, але вони говорили про мене як про новостворену річ, яку її творці показують науковому товариству. Ніхто в цій залі не вважав мене індивідом – людським створінням. Постійне зіставлення "Елджернона й Чарлі" і "Чарлі та Елджернона" не залишало сумнівів у тому, що вони думали про нас як про двох експериментальних тварин...» [1, с. 161].

Виходячи з "темряви розуму", Чарлі швидко примножує знання, його IQ наближається до рівня генія (sic! не дивно, що першою художньою книгою, яку прочитає герой, стане історія просвітника Данієля Дефо про Робінзона Крузо, який символізував віру в силу й могутність людського розуму). Надалі юнак все більше часу проводить в університетській бібліотеці й згодом вона стає його другою домівкою: "Вони виділили для мене приватну кімнату, бо мені вистачає однієї секунди, щоб проглянути друковану сторінку (...) До моїх найбільших інтересів нині входять етимології стародавніх мов, нові дослідження з числення варіацій та історія Індії. Просто дивовижно, як об'єднуються, здавалося б, нічим не пов'язані теорії" [1, с. 101]. Цікаво, що знання, які отримує Чарлі, з одного боку, вивищують його над оточуючими (навіть тими, хто подарував йому таку можливість), з іншого – сприяють

відчуженню й трагічній зневірі в людях. Він почувається одуреним і приходиться до парадоксального умовиводу – науковці – шахраї, котрі удають геніїв: "Шахраї вони обидва. Вони лише прикидаються геніями. Але вони звичайні люди, що працюють сліпо, вдаючи, ніби можуть принести світло в темряву" [1, с. 152].

Розчарування приносять і колишні друзі, які сприймають його розумові здібності вороже: "Розум загнав клин між мною і тими людьми, яких я знав і любив, розум примусив мене покинути пекарню" [1, с. 112] (sic! у цьому контексті алегоричної конотації набуває оповідь Фанні Берден біблійної історії про яблуко з дерева пізнання й вигнання Адама і Єви з раю). Отже, розумний Чарлі залишається самотнім. Цей стан підсилюється переконанням, що попереднє щасливе життя було лише примарою. Якщо "дурник" Чарлі щиро вірив у приязнь працівників пекарні, у їхнє дружнє ставлення, то "розумний" Чарлі усвідомлює, що весь час був лише об'єктом кпинів. Він також переживає катарсисне прозріння щодо ницості людей, коли неможливість розумово відсталої людини захистити себе породжує тотальну безкарність. Юнак був не просто калікою, а "калікою серед калік": "Як дивно, що люди, чесні й співчутливі, які не стануть збиткуватися з чоловіка, народженого без рук, без ніг або очей, – як такі люди вважають, що немає нічого поганого в тому, щоб глузувати з хлопця, наділеного слабким розумом. Мені вривало терпець пригадувати, що зовсім недавно я, як і цей хлопець, подурному виконував роль клоуна. І я майже забув. Лише нещодавно я довідався, що люди сміялися з мене. Це завдавало мені найбільшого болю" [1, с. 197].

Ймовірно, що порятунком із апорії, в яку потрапляє головний герой, стає фатальна помилка науковців, адже так само швидко, як Чарлі опановував знання, так само швидко він починає його забувати. Можемо припустити, що "забування" є своєрідним захисним психологічним механізмом, коли герой позбувається не стільки знань, скільки тої самотності й відчуження, що ці знання спричинили. Д. Кіз ставить під сумнів не тільки можливість людини за допомогою науки перетворитися з розумово відсталої на генія, а й критичний щодо аксіології самого розуму: "... сам по собі розум нічого, в біса, не означає. Тут, у вашому університеті, розум, освіта, знання стали великими ідолами. Але тепер я знаю, є одна річ, яку всі ви прогледіли. Розум та освіта, не поєднані з людською любов'ю нічого не варті" [1, с. 245]. І тоді питання, яке прозвучало на початку пропонованої студії "Чи може наука підвищити інтелектуальний рівень людини й забезпечити їй гідне спів-буття?", нівелюється наступними питаннями "Чи може розум зробити людину щасливою? Чи може розум забезпечити будь-кому гідне спів-буття?".

Таким чином, Д. Кіз у романі "Квіти для Елджернона" піддає сумніву просвітницький метанаратив ratio, гегелівська ідея загальної раціональності й розвитку втрачає легітимізуючу функцію. Письменник акцентує увагу на тому,

що, з одного боку, не брак розуму обумовлює суспільну дискримінацію, а відсутність толерантності, нестача людяності в ставленні до Іншого, а з другого – надлишок розуму стає причиною екзистенційної самотності. То де ж та золота середина? Чарлі Гордон знає відповідь: "Я пропоную її вам як гіпотезу: розум без здатності віддавати й отримувати любов приводить до ментального й морального зриву, до неврозу й, можливо, навіть до психозу. А ще я скажу, що розум, який зосередився на собі як на центрі, що виключає людські взаємини, може привести тільки до насильства й болю" [1, с. 245].

ЛІТЕРАТУРА

1. Кіз Д. Квіти для Елджернона: роман; [пер. з англ. Віктора Шовкуна]. Вид. 2-ге. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 304 с.